

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی

پژوهشکده زبان‌شناسی

رساله دکتری رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی

آرایش سازه‌ها در چند متن منثور سغدی مانوی

(تمثیل دو مار، داستان‌های سغدی، کیهان‌شناخت، موعظه نوس روشن، موعظه روح و
خواستوانیفت)

استاد راهنما

دکتر زهره زرشناس

استادان مشاور

دکتر محمد دبیرمقدم

دکتر آتوسا رستم‌بیک

پژوهشگر

علی صابونچی

تیر ۱۳۹۸

تقدیر و تشکر

به امید خدای بزرگ و با پشتیبانی و حمایت پدر و مادر مهربان و سخاوتمندم، دوستان عزیزم و استادان گرانقدر و فرزانه‌ام این رساله و به تبع آن دوران بیست و چهار سالهٔ تحصیلم به پایان رسید.

نخست از استاد راهنمای ارجمند، خانم دکتر زهره زرشناس، که با میل و رغبت موضوع پیشنهادی مرا پذیرفتند و از من پشتیبانی و حمایت کردند تا این موضوع به ثمر برسد، کمال قدردانی و تشکر را دارم. استقبال از موضوع این رساله، تشویق‌ها و راهنمایی‌های بی‌دریغ ایشان بسیار ستودنی است.

دیگر از استاد مشاور ارجمند، آقای دکتر محمد دبیرمقدم، کمال سپاسگزاری و تقدیر را دارم؛ ایشان با وجود مشغلهٔ کاری فراوان، مشاورهٔ این پژوهش را برعهده گرفتند و در حین پژوهش با نظرات ساختاری و بنیادی‌شان راهگشای بنده شدند.

سوم قدردان و منت‌پذیر خانم دکتر آتوسا رستم‌بیک، استاد مشاور دوم این پژوهش، هستم. ایشان پایه‌پای بنده از نخستین مراحل پژوهش تا اتمام آن به من مشاوره دادند و یک‌یک سوال‌ها و ابهام‌های پیش‌آمده را شنیدند و کوشیدند تا پاسخی درست و متقن برای آن بیابم.

چهارم از خانم دکتر فرزانه گشتاسب، مدیر گروه رشتهٔ فرهنگ و زبان‌های باستانی پژوهشگاه، که هم در طول دوران تحصیل همراهی و همیاری خود را از بنده دریغ نکردند و هم داوری این کار را پذیرفتند، سپاسگزارم.

همچنین از استاد ارجمند، آقای دکتر امید طیب‌زاده، که داوری این رساله را با وجود مشغلهٔ کاری فراوان پذیرفتند و بنده را از نظرات راهگشا و دقیق خود بهره‌مند کردند، سپاسگزارم.

در پایان از آقای دکتر محمدمهدی اسماعیلی، کمال تشکر و قدردانی را دارم که داوری این رساله را برعهده گرفتند و بنده را با نظرات و نکات ارزشمند خود راهنمایی کردند.

چکیده:

پیکره این پژوهش چند متن منثور سغدی مانوی را شامل می‌شود. این متن‌ها به زبان سغدی نوشته شده‌اند و باورها و اندیشه‌های دین مانی و پیروان او را بیان می‌کنند. این پیکره بر مبنای رده‌شناسی آرایش سازه‌ها، مورد بررسی قرار گرفته است. برای تحلیل آرایش سازه‌ها این پیکره، ۲۸ مؤلفه بر پایه جفت‌عنصرهای درایر و مؤلفه‌های ۲۴ گانه دبیرمقدم در کتاب *رده‌شناسی زبان‌های ایرانی معیار* قرار گرفته و مبتنی بر «نظریه سوی انشعاب» درایر بررسی شده‌اند. درایر نخست برای تبیین رابطه سازه‌های هم‌الگو با فعل و مفعول «نظریه هسته و وابسته (HDT)» را مطرح کرد و سپس با انتقاد قرارداد آن، نظریه جایگزینی را با عنوان «سوی انشعاب (BDT)» مطرح نمود. بر مبنای نظریه (BDT)، سازه هم‌الگو با فعل مقوله غیرانشعابی و سازه هم‌الگو با مفعول مقوله انشعابی است، بنابراین دو وضعیت بنا به «سوی انشعاب» برای زبان‌ها در نظر گرفته می‌شود: راست‌انشعابی و چپ‌انشعابی. بر اساس مؤلفه‌های ۲۸ گانه معیار در این پژوهش، ۲۸۲۸ جفت‌عنصر یافت شد که ۱۴۷۷ جفت‌عنصر چپ‌انشعابی و ۱۳۵۱ جفت‌عنصر آن راست‌انشعابی بود. بنابراین آرایش سازه‌های پیکره این پژوهش، بر اساس نظریه سوی انشعاب، گرایش به چپ‌انشعابی دارد. همچنین بر اساس بسامد نوع مؤلفه‌های ۲۸ گانه معیار در این پژوهش، زبان سغدی پیکره این پژوهش در مقایسه با زبان‌های اروپا-آسیا، به سوی زبان‌های فعل‌پایانی قوی و در مقایسه با زبان‌های جهان، به سوی زبان‌های فعل‌میانی قوی گرایش دارد.

کلید واژه‌ها: سغدی، مانوی، آرایش سازه، هسته و وابسته، سوی انشعاب، راست‌انشعابی، چپ‌انشعابی،

جفت‌عنصر، همبستگی، غیرهمبستگی، فعل‌پایانی، فعل‌میانی.

۱	پیشگفتار
۲	۱ فصل اول: کلیات
۳	۱-۱ مقدمه
۳	۲-۱ مسئله پژوهش
۳	۳-۱ قلمرو پژوهش
۴	۴-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش
۴	۵-۱ اهداف پژوهش
۴	۶-۱ کاربردهای پژوهش
۵	۷-۱ پرسش‌های پژوهش
۵	۸-۱ فرضیه‌های پژوهش
۵	۹-۱ تعریف اصطلاحات پژوهش
۹	۲ فصل دوم: روش‌شناسی و پیشینه پژوهش
۹	۱-۲ مقدمه
۹	۲-۲ روش‌شناسی پژوهش
۹	۱-۲-۲ روش پژوهش
۱۱	۲-۲-۲ روش جمع‌آوری اطلاعات
۱۲	۳-۲-۲ روش تجزیه و تحلیل اطلاعات
۱۴	۳-۲ پیشینه پژوهش
۱۴	۱-۳-۲ بررسی تاریخچه موضوع و سوابق پژوهش‌های انجام شده
۱۵	۱-۱-۳-۲ همگانی‌های گرینبرگ
۱۶	۲-۱-۳-۲ آرایش سازه درایر
۱۶	۳-۱-۳-۲ پژوهش دبیرمقدم
۱۷	۴-۱-۳-۲ دیگر پژوهش‌های آرایش سازه زبان‌های ایرانی
۲۰	۱-۴-۱-۳-۲ پژوهش‌های آرایش سازه زبان‌های ایرانی باستان
۲۱	۲-۳-۲ بررسی مباحث نظری و نظریه‌های علمی
۳۳	۳ فصل سوم: پیکره پژوهش
۳۴	۱-۳ مقدمه
۳۴	۲-۳ زبان سغدی

۳۵	متون مانوی	۳-۳
۳۶	متون سغدی مانوی	۱-۳-۳
۳۶	پیکره این پژوهش	۴-۳
۳۶	تمثیل دو مار	۱-۴-۳
۴۲	کیهان‌شناخت مانوی	۲-۴-۳
۴۳	بهشت روشنی	۱-۲-۴-۳
۴۵	آسمان‌ها	۲-۲-۴-۳
۴۶	داستان‌های سغدی	۳-۴-۳
۴۶	داستان مروارید سنب	۱-۳-۴-۳
۴۸	بازمانده از دستنویس M 135	۲-۳-۴-۳
۵۰	داستان سه ماهی	۳-۳-۴-۳
۵۱	داستان بازرگان و روح دریا	۴-۳-۴-۳
۵۲	دستنویس T ii D 117	۵-۳-۴-۳
۵۲	داستان میمون و روباه	۶-۳-۴-۳
۵۵	دوشیزه دین	۷-۳-۴-۳
۵۶	داستان قیصر و دزدان	۸-۳-۴-۳
۵۷	بازمانده از دستنویس T i α	۹-۳-۴-۳
۵۹	داستان کرماهی	۱۰-۳-۴-۳
۶۰	داستان ایوب	۱۱-۳-۴-۳
۶۱	مؤعظه نوس روشن	۴-۴-۳
۶۶	پیوست مؤعظه نوس روشن	۱-۴-۴-۳
۷۳	مؤعظه روح	۵-۴-۳
۷۶	خواستوانیفت	۶-۴-۳
۸۳	فصل چهارم: یافته‌های پژوهش	۴
۸۴	مقدمه	۱-۴
۸۴	مؤلفه‌های شکل گرفته بر پایه جفت عنصرها	۲-۴
۸۵	نوع حرف اضافه (پیشایند یا پسایند)	۱-۲-۴
۹۵	توالی اسم و بند موصول	۲-۲-۴
۱۰۰	توالی مضاف و مضاف‌الیه	۳-۲-۴
۱۰۶	توالی صفت و مبنای مقایسه	۴-۲-۴

۱۰۹	توالی فعل و گروه حرف اضافه‌ای	۵-۲-۴
۱۱۶	توالی صفت و قید حالت	۶-۲-۴
۱۲۱	توالی فعل و گزاره	۷-۲-۴
۱۲۸	توالی فعل خواستن و فعل بند پیرو	۸-۲-۴
۱۲۹	توالی صفت و موصوف	۹-۲-۴
۱۳۶	توالی صفت اشاره و اسم	۱۰-۲-۴
۱۴۳	توالی قید مقدار و صفت	۱۱-۲-۴
۱۴۷	توالی فعل اصلی و فعل کمکی بازنمای زمان-نمود	۱۲-۲-۴
۱۵۳	توالی ادات پرسشی و جمله	۱۳-۲-۴
۱۵۳	توالی پیرونمای بند قیدی / حرف ربط و بند	۱۴-۲-۴
۱۵۸	توالی حرف تعریف و اسم	۱۵-۲-۴
۱۶۴	توالی فاعل و فعل	۱۶-۲-۴
۱۷۲	توالی عدد و اسم	۱۷-۲-۴
۱۷۷	توالی وند زمان-نمود و ستاک فعل	۱۸-۲-۴
۱۸۴	توالی اسم و و تکواژه آزاد ملکی	۱۹-۲-۴
۱۸۹	توالی فعل اصلی و فعل کمکی توانستن	۲۰-۲-۴
۱۸۹	توالی متمم‌نما و جمله متمم	۲۱-۲-۴
۱۹۴	حرکت پرسشواژه	۲۲-۲-۴
۱۹۷	توالی مفعول و فعل	۲۳-۲-۴
۲۰۶	توالی وند منفی ساز و ستاک فعل	۲۴-۲-۴
۲۰۶	توالی ادات نفی و فعل	۲۵-۲-۴
۲۱۲	توالی فعل کمکی منفی و فعل	۲۶-۲-۴
۲۱۲	توالی واژه جمع ساز و اسم	۲۷-۲-۴
۲۱۲	توالی ادات زمان-نمود و فعل	۲۸-۲-۴
۲۱۷	تحلیل آماری داده‌ها	۳-۴
۲۱۷	بسامد جفت عنصرها از منظر فرضیه جهت انشعاب	۱-۳-۴
۲۲۰	جایگاه زبان سغدی در میان مقایسه با دیگر زبان‌های جهان	۲-۳-۴
۲۲۷	فصل پنجم: نتیجه‌گیری	۵
۲۲۸	مقدمه	۱-۵
۲۲۸	خلاصه پژوهش و بحث و بررسی یافته‌ها	۲-۵

۲۳۴	۳-۵	پرسش‌های پژوهش
۲۳۵	۴-۵	ارزیابی فرضیه‌ها
۲۳۵	۵-۵	اعلام نظر نهایی
۲۳۵	۶-۵	محدودیت‌های پژوهش
۲۳۶	۷-۵	پیشنهادها برای پژوهش‌های دیگر
۲۳۷		کتابنامه
۲۴۱		پیوست‌ها

فهرست جدول‌ها

۲۴	جفت‌های همبستگی	جدول ۱-۲
۲۵	جفت‌های غیرهمبستگی	جدول ۲-۲
۳۰	تطبیق مؤلفه‌های ۲۸ گانه این پژوهش با جدول ۳۹ و ۴۰ در ایر (۱۹۹۲)	جدول ۳-۲
۹۵	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱-۴
۱۰۰	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۲ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۲-۴
۱۰۶	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۳ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۳-۴
۱۰۹	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۴ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۴-۴
۱۱۶	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۵ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۵-۴
۱۲۰	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۶ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۶-۴
۱۲۸	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۷ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۷-۴
۱۳۶	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۹ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۸-۴
۱۴۳	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۰ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۹-۴
۱۴۷	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۱ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۰-۴
۱۵۲	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۲ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۱-۴
۱۵۸	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۴ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۲-۴
۱۶۴	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۵ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۳-۴
۱۷۱	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۶ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۴-۴
۱۷۷	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۷ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۵-۴
۱۸۴	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۸ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۶-۴
۱۸۹	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۱۹ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۷-۴
۱۹۴	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۲۱ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۸-۴
۲۰۶	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۲۳ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۱۹-۴
۲۱۲	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۲۵ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۲۰-۴
۲۱۷	بسامد رخداد سوی انشعاب مؤلفه ۲۸ در هریک از متن‌های پیکره این پژوهش	جدول ۲۱-۴
۲۲۰	بسامد نوع انشعاب در پیکره این پژوهش	جدول ۲۲-۴
۲۲۱	جدول ۱: الگوی حرف‌اضافه در ایر (۱۹۹۲)	جدول ۲۳-۴
۲۲۲	جایگاه زبان سغدی در مقایسه با زبان‌های منطقه اروپا-آسیا	جدول ۲۴-۴
۲۲۲	جایگاه زبان سغدی در مقایسه با زبان‌های جهان	جدول ۲۵-۴

فهرست نمودارها

۹۵	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱	نمودار ۴-۱
۹۹	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۲	نمودار ۴-۲
۱۰۶	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۳	نمودار ۴-۳
۱۰۹	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۴	نمودار ۴-۴
۱۱۵	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۵	نمودار ۴-۵
۱۲۰	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۶	نمودار ۴-۶
۱۲۸	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۷	نمودار ۴-۷
۱۳۵	بسامد رخداد هسته و وابسته در مؤلفه ۹	نمودار ۴-۸
۱۳۶	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۹	نمودار ۴-۹
۱۴۲	بسامد رخداد هسته و وابسته در مؤلفه ۱۰	نمودار ۴-۱۰
۱۴۳	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۰	نمودار ۴-۱۱
۱۳۶	بسامد رخداد هسته و وابسته در مؤلفه ۱۱	نمودار ۴-۱۲
۱۴۷	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۱	نمودار ۴-۱۳
۱۵۲	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۲	نمودار ۴-۱۴
۱۵۷	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۴	نمودار ۴-۱۵
۱۶۴	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۵	نمودار ۴-۱۶
۱۷۱	بسامد رخداد هسته و وابسته در مؤلفه ۱۶	نمودار ۴-۱۷
۱۷۷	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۷	نمودار ۴-۱۸
۱۸۳	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۸	نمودار ۴-۱۹
۱۸۸	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۱۹	نمودار ۴-۲۰
۱۹۳	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۲۱	نمودار ۴-۲۱
۲۰۶	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۲۳	نمودار ۴-۲۲
۲۱۱	بسامد رخداد هسته و وابسته در مؤلفه ۲۵	نمودار ۴-۲۳
۲۱۱	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۲۵	نمودار ۴-۲۴
۲۱۶	بسامد رخداد هسته و وابسته در مؤلفه ۲۸	نمودار ۴-۲۵
۲۱۶	بسامد رخداد سوی انشعاب در مؤلفه ۲۸	نمودار ۴-۲۶
۲۱۷	بسامد رخداد جفت عنصرهای پیکره این پژوهش از منظر سوی انشعاب	نمودار ۴-۲۷
۲۱۸	درصد رخداد جفت عنصرهای پیکره این پژوهش	نمودار ۴-۲۸

۲۱۸	بسامد رخداد مؤلفه های ۲۸ گانه این پژوهش از منظر سوی انشعاب	نمودار ۴-۲۹
۲۱۹	بسامد رخداد در مؤلفه هایی که سازه غیرانشعابی آن، فعل است	نمودار ۴-۳۰
۲۱۹	بسامد رخداد در مؤلفه های که سازه انشعابی آن، بند است	نمودار ۴-۳۱

فهرست نشانه‌ها و اختصارات:

نشانه	توضیح	نشانه	توضیح	نشانه	توضیح
Abl	Ablative	Num	ازی [حالت در ماده‌های سبک]	Number	عدد
Acc	Accusative	O	رایبی [حالت در ماده‌های سبک]	Object	مفعول
Adp	Adposition	Ob.	حرف اضافه	Oblique	غیر فاعلی (غیر مستقیم) [حالت در ماده-های سنگین]
Adj	Adjective	Opt	صفت	Optative	تمنایی [وجه]
Adv	Adverb	Pl	قید	Plural	جمع
Av	Auxiliary Verb	Poss	فعل کمکی	Possessive Free Morpheme	تکواژ آزاد ملکی
Comp	Complementizer	Pp	متمم‌نما	Adpositional Phrase	گروه حرف-اضافه‌ای
BDT	Branching Direction Theory	Pst.stem	نظریه سوی انشعاب	Past stem	ماده گذشته
Cop	Copula Verb	Pres.stem	فعل ربطی	Present stem	ماده مضارع
Dat	Dative	Pred	برایی [حالت در ماده‌های سبک]	Predicate	گزاره
Dem	Demonstrative Adjective	Rel	صفت اشاره	Relative Clause	بند موصولی
Drect	Direct	S	صریح، فاعلی، مستقیم [حالت در ماده‌های سنگین]	Sentence	جمله
Gen	Genitive	S	مضاف‌الیه	Singular	مفرد
Gen.	Genitive	St	اضافی	Standard of comparison	مبنای مقایسه
HDT	Head-Dependent Theory	subj	نظریه هسته و وابسته	Subjunctive	التزامی [وجه]

پیرونمای قیدی	Adverbial Subordinator	Sub	ماده ماضی افزونه‌دار	Imperfect	Impf
ادات بازنمای زمان/نمود	Tense/Aspect Particl	T/APrtc	امری [وجه]	Imperative	Impr
فعل	Verb	V	اخباری [وجه] صفت مبهم	Indicative	Indc
حرف تعریف معین در حالت نهادی، رایی		<u>آن</u>	انشایی [وجه]	Indefinite Adjective	Indef
حرف تعریف معین در حالت اضافی		<u>آن را</u>	بایی [حالت در ماده‌های سبک]	Injunctive	Inj
حرف تعریف معین در حالت برایی		<u>به آن، برای</u>	دری [حالت در ماده‌های سبک]	Instrumental	Inst
حرف تعریف معین در حالت بایی		<u>با آن</u>	اسم	Locative	Loc
حرف تعریف معین در حالت دری		<u>در آن</u>	ادات نفی	Noun	N
حرف تعریف معین در حالت دری		<u>در این</u>	نهادی [حالت در ماده‌های سبک]	Negative Paricle	Neg
				Nominative	Nom

پژوهش پیش رو، پژوهشی پیکره‌بنیاد در راستای بررسی آرایش سازه‌های چند متن منشور سغدی مانوی است. زبان سغدی از زبان‌های ایرانی میانه شرقی است که آثار قابل توجهی از آن برجامانده‌است. بخشی از این آثار متن‌هایی است که باورها و اندیشه‌های مانی و مانویان را بیان می‌کنند. پیکره این پژوهش از میان متن‌های مانوی که به زبان سغدی نوشته شده، انتخاب شده‌اند. چارچوب نظری این پژوهش برای بررسی آرایش سازه‌های پیکره، «نظریه سوی انشعاب» درایر و پژوهش دبیرمقدم درباره آرایش سازه‌ها در زبان‌های ایرانی است. برای بررسی آرایش سازه‌های پیکره این پژوهش ۲۸ مؤلفه بر پایه جفت‌عنصرهای درایر و مؤلفه‌های ۲۴ گانه دبیرمقدم معیار قرار گرفته‌است.

در فصل نخست این پژوهش، کلیات که شامل بیان مسئله، پرسش‌ها و فرضیه‌ها و تعریف اصطلاحات است آورده خواهد شد. فصل دوم به بررسی روش و پیشینه این پژوهش خواهد پرداخت و چارچوب نظری برگزیده این پژوهش را مورد بررسی قرار خواهد داد. در فصل سوم پیکره این پژوهش و پیشینه پژوهش‌های انجام شده درباره متن‌های برگزیده آورده خواهد شد. فصل چهارم به تحلیل داده‌ها و بررسی مؤلفه‌هایی خواهد پرداخت که معیار بررسی آرایش سازه‌ها این پژوهش اند. فصل پنجم نتیجه‌گیری و بررسی فرضیه‌های این پژوهش و اعلام نظر نهایی درباره «سوی انشعاب» سازه‌های پیکره این پژوهش و بررسی جایگاه زبان سغدی با توجه به پیکره برگزیده در میان زبان‌های منطقه اروپا-آسیا و زبان‌های جهان خواهد بود.

فصل اول

کلیات

زبان سغدی یکی از زبان‌های ایرانی میانه شرقی که جایگاه ویژه‌ای در مطالعات زبان‌های باستانی ایران دارد. منابع موجود از این زبان چشمگیر و متنوع اند و در مقایسه با دیگر زبان‌های ایرانی میانه شرقی از حجم قابل-توجهی برخوردارند. منابع موجود از این زبان بر اساس محتوای به سه گروه متون بودایی، مانوی و مسیحی تقسیم می‌شوند. پژوهش پیش رو تلاشی برای مطالعه و بررسی نحوی متون مانوی زبان سغدی از منظر رده-شناسی آرایش سازه‌هاست. این رویکرد نحوی به مطالعه ترتیب قرارگرفتن واژه‌ها در جمله می‌پردازد و می‌کوشد تا با بررسی روساخت جمله‌ها، ارتباط‌های نحوی میان سازه‌ها را تشخیص دهد و آن‌ها دسته‌بندی کند. در این پژوهش سعی شده‌است بر اساس جفت‌عنصرهای ارائه‌شده در ایر (۱۹۹۲) و مؤلفه‌های بیست و چهارگانه دبیرمقدم (۱۳۹۲) متون سغدی مانوی منثور (تمثیل دو مار، قصه‌های سغدی، کیهان‌شناخت، موعظه نوس روشن، موعظه روح و خواستوانیفت) مورد بررسی قرار بگیرند.

۲-۱ مسئله پژوهش

زبان سغدی از زبان‌های ایرانی میانه شرقی است. این زبان از نظام صرفی ویژه‌ای در میان زبان‌های ایرانی میانه برخوردار است. سغدی از سویی وارث دستگاه صرفی زبان‌های ایرانی باستان است و از سویی دیگر نوعی صرف ساده را که از مشخصات زبان‌های ایرانی میانه است، در خود جای داده. نظام صرفی ویژه این زبان آنجا که از دستگاه صرفی دوره باستان تبعیت می‌کند، به تحلیل‌های نحوی و به دنبال آن بررسی ارتباط سازه‌ها و چگونگی قرارگرفتن آن‌ها در کنار هم، کمک می‌کند؛ اما آنجا که صرف، مشخصه زبان‌های دوره میانه را دارد، تحلیل‌های نحوی سخت می‌گردد. از این حیث در روند مطالعه آرایش سازه‌های این زبان نوعی دوگانگی دیده می‌شود؛ یکجا صرف در تحلیل‌های نحوی و مطالعه آرایش سازه‌ها یاری می‌رساند و جایی دیگر بافت معنایی جمله و تحلیل‌های معنایی متن، ارتباط سازه‌ها و نقش‌های نحوی را روشن می‌سازد.

تاکنون پژوهش مستقلی درباره ویژگی‌های نحوی زبان سغدی و چگونگی قرارگرفتن سازه‌ها در این زبان انجام گرفته، بنابراین پژوهش پیش روی نخستین گام در مطالعه آرایش سازه در این زبان است. از میان رویکردهای رده‌شناسی آرایش سازه، رویکرد در ایر (۱۹۹۲) و به دنبال آن پژوهش دبیرمقدم (۱۳۹۲) مبنای مناسبی برای مطالعه و بررسی آرایش سازه‌های متون سغدی مانوی تشخیص داده شده‌است.

۳-۱ قلمرو پژوهش

این پژوهش به مطالعه و بررسی آرایش سازه در متون مانوی می‌پردازد که به زبان سغدی نوشته شده‌اند. این متون به نثر نوشته و با هدف تبیین باورها و اندیشه‌های دین مانوی نگاشته شده‌اند. لازم به ذکر است که پیکره این پژوهش همه متن‌های موجود به زبان سغدی مانوی را شامل نمی‌شوند و تنها شش متن از متن‌های مانوی را در برمی‌گیرند. این شش متن عبارتند از: تمثیل دو مار، قصه‌های سغدی، کیهان‌شناخت، موعظه نوس روشن، موعظه روح و خواستوانیفت.

۴-۱ اهمیت و ضرورت پژوهش

سال‌ها است محققان بسیاری به مطالعه و بررسی صرف زبان سغدی پرداخته‌اند. اما در این بین به مطالعه و بررسی نحو این زبان چندان توجه‌ای نشده‌است. از سویی دیگر پژوهش پیش روی، پژوهشی میان رشته‌ای، میان رشته زبان‌های باستانی و رشته زبان‌شناسی همگانی به شماره می‌رود؛ زیرا نخست به مطالعه و بررسی تاریخی متونی از یک زبان باستانی می‌پردازد و سپس برای ساماندهی و ارائه چارچوبی نحوی از این زبان، رویکردی از زبان‌شناسی همگانی را معیار قرار می‌دهد. بررسی آرایش سازه‌ها چند متن منشور سغدی مانوی، تلاشی است تا درکی ساختارمند و پیکره‌بنیاد از نحو زبان سغدی بر پایه جفت‌عنصرهای درایر (۱۹۹۲) و مؤلفه‌های دبیرمقدم (۱۳۹۲) ارائه شود.

۵-۱ اهداف پژوهش

هدف از این پژوهش بررسی ویژگی‌های نحوی زبان سغدی متون مانوی بر پایه جفت‌عنصرهای درایر (۱۹۹۲) و مؤلفه‌های دبیرمقدم (۱۳۹۲) برای تعیین چگونگی آرایش سازه پیکره این پژوهش بنا به «نظریه سوی انشعاب (BDT)^۱» و به دنبال آن تعیین جایگاه رده زبان سغدی مانوی در میان زبان‌های دیگر جهان است. بنابراین اهداف این پژوهش عبارت‌اند از:

۱ تعیین چگونگی آرایش سازه‌های متن‌های سغدی مانوی بر پایه «نظریه سوی انشعاب (BDT)»،

۲ تعیین جایگاه زبان سغدی مانوی در مقایسه با زبان‌های منطقه خود، منطقه اروپا-آسیا و زبان‌های جهان.

۶-۱ کاربردهای پژوهش

---

^۱ Branching Direction Theory (BDT)

این پژوهش می‌کوشد تا روشی نظریه‌بنیاد را در مطالعه زبان‌های باستانی ایران در پیش بگیرد. پیکره‌بنیادبودن مبتنی بر نظریه‌های نوین زبان‌شناختی از نیازهای علمی و امروزی در مطالعه زبان‌های ایران باستانی ایران است که تاکنون از سوی پژوهشگران و محققان رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی توجه چندانی به آن نشده. در این پژوهش سعی خواهد شد که مهارت تحلیل مبتنی بر نظریه، سرمشق قراربگیرد و متن‌های باستانی بر پایه رویکردهای نوین زبان‌شناختی همگانی مطالعه‌شوند تا نتایج حاصل‌شده، علمی‌تر و نظریه‌بنیادانه باشند. از سوی دیگر، این پژوهش می‌کوشد تا داده‌های جدیدی از ویژگی‌های نحوی زبان سغدی در اختیار زبان‌پژوهان قرار دهد. همچنین روش کار در این پژوهش می‌تواند سرمشقی برای دانشجویان و پژوهشگران رشته فرهنگ و زبان‌های باستانی باشد تا به دنبال آن ساختار کلی آرایش سازه‌ها در زبان‌های باستانی ایران به ویژه شاخه شرقی روشن شود.

۷-۱ پرسش‌های پژوهش

۱. آرایش سازه‌های متن‌های سغدی مانوی بر پایه «نظریه سوی انشعاب (BDT)» چیست؟
۲. جایگاه رده‌شناختی زبان سغدی در مقایسه با زبان‌های منطقه خود، منطقه اروپا-آسیا و زبان‌های جهان چگونه است؟

۸-۱ فرضیه‌های پژوهش

۱. به نظر می‌رسد آرایش سازه‌ها در متون سغدی مانوی بنا به «نظریه سوی انشعاب (BDT)» با اختلاف اندکی گرایش به سوی چپ‌انشعابی دارد.
۲. احتمالاً زبان سغدی متون مانوی یادشده در مقایسه با زبان‌های منطقه خود، منطقه اروپا-آسیا و زبان‌های جهان در رده زبان‌هایی فعل‌پایانی ضعیف قرار می‌گیرد.

۹-۱ تعریف اصطلاحات

۱-۹-۱ زبان سغدی

زبان سغدی یکی از زبان‌های ایرانی میانه شرقی است که در فاصله زمانی قرن نخست تا سیزدهم میلادی در شمال شرق ایران رایج بوده‌است. این زبان از نظر جغرافیایی و زبان‌شناختی موضعی میان زبان‌های ختنی، خوارزمی و بلخی دارد.

۲-۹-۱ متون مانوی

متن‌هایی که برای معرفی و تبیین باورها و اندیشه‌های دین مانوی نوشته شده‌اند و شامل دعاها، نمازها، موعظه‌ها، شریع و قواعد دینی، جهان‌شناسی و داستان‌ها و تمثیل‌ها می‌شوند.

۱-۹-۳ متون سغدی مانوی

متن‌هایی که به زبان سغدی نوشته شده‌اند و باورها و اندیشه‌های مانوی را معرفی و تبیین می‌کنند.

۱-۹-۴ رده‌شناسی^۲

شاخه‌ای از زبان‌شناسی است که به مطالعه شباهت‌های ساختاری زبان‌ها بدون در نظر گرفتن پیشینه تاریخی آن‌ها می‌پردازد، سپس بر اساس این شباهت‌ها، زبان‌ها را در دسته‌بندی‌های مختلف قرار می‌دهد.

۱-۹-۵ آرایش سازه^۳

رویکردی رده‌شناختی است که به بررسی، مطالعه و دسته‌بندی زبان‌ها بر مبنای ترتیب و نحوه قرار گرفتن سازه‌ها کنار هم در جمله می‌پردازد.

۱-۹-۶ نظریه هسته و وابسته^۴

نظریه‌ای است که نحوه قرار گرفتن هسته (سازه هم‌الگو با فعل) و وابسته (سازه هم‌الگو با مفعول) را در کنار یکدیگر مورد بررسی قرار می‌دهد (دراپر، ۱۹۹۲).

۱-۹-۷ نظریه سوی انشعاب

نظریه‌ای است که جهت قرار گرفتن سازه هم‌الگو با مفعول (مقوله انشعابی - گروهی) را در کنار سازه هم‌الگو با فعل (مقوله غیرانشعابی - غیر گروهی) بررسی می‌کند (دراپر، ۱۹۹۲).

۱-۹-۸ راست‌انشعابی^۵

وضعیتی در جفت‌عنصرها که سازه گروهی یا انشعابی (هم‌الگو با مفعول) پس از سازه غیر گروهی یا غیرانشعابی (هم‌الگو با فعل) بیاید.

^۲. typology

^۳. Word order

^۴. Head-Dependent Theory (HDT)

^۵. right-branching

۹-۹-۱ چپ‌انشعابی^۶

وضعیتی در جفت‌عنصرها که سازه گروهی یا انشعابی (هم‌الگو با مفعول) پیش از سازه غیرگروهی یا غیرانشعابی (هم‌الگو با فعل) بیاید.

۱۰-۹-۱ جفت‌عنصر^۷

به دو سازه اطلاق می‌شود که در میانشان رابطه‌ای نحوی برقرار است.

۱۱-۹-۱ جفت همبستگی^۸

جفت‌عنصرهایی که میانشان رابطه همبستگی معنادار وجود دارد.

۱۲-۹-۱ جفت غیرهمبستگی^۹

جفت‌عنصرهایی که میانشان رابطه همبستگی معنادار وجود ندارد.

---

^۶. left-branching
^۷. pair
^۸. correlation pair
^۹. noncorrelation pair